

The Role of Greek Hierarchs in the Process of Church Separation of the Samtskhe-Saatabago – The Atskuri Diocese

სამცხის საათაბაგოს საეკლესიო განკერძოების პროცესში ბერძენი იერარქების როლი - აწყურის ეპარქია¹

Goderdzi Bolkvadze

PhD student at Sokhumi State University

History teacher at Tbilisi Free School

e-mail: god.bolkvadze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2216-5099>

Abstract: The purpose of the research «The role of Greek hierarchs in the process of church separation of the Samtskhe-Saatabago – the Atskuri Diocese,» is to present the church separation process and the role of Greek hierarchs in Samtskhi Saatabago in the late Middle Ages on the example of the Aksuri Diocese. In the late Middle Ages, the Atabags of Samtskhi actively fought to gain independence from the unified Georgian state.

A struggle for church separation accompanied the struggle for political independence. Atabags of Samtskhe, led by the Archbishop of Atskuri, tried to withdraw Samtskhe from the subordination of the Catholic Church of Kartli.

The struggle for the independence of the Samtskhe Church was greatly damaging to the united Georgian ecclesiastical-state space. Greek clergymen, especially the Patriarch of Antioch Dorotheus III (Patriarch 1497-1523), were actively involved in separating Samtskhe-Saabago from the Catholic Church of Samtskhe.

Our interest in the issue, in addition to scientific research interests, was driven by one noteworthy fact in the May 2021 Patriarchate of Antioch. In particular, the Orthodox Patriarch of Antioch, John X (Patriarch since 2012), received an official

¹ „This research PHDF-22-1615 has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG)” / “კვლევა PHDF-22-1615 განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით”

visit Aslan Bzhania, President of the so-called occupied Abkhazia (so-called President since 2020). The Patriarch of Antioch referred to Aslan Bzhania as President of Abkhazia. The official delegations of Syria and Abkhazia attended the meeting. At the meeting, the Patriarch of Antioch said – «We are ready to provide your country with the help you need, including Christian and ecclesiastical matters.» This statement and action of the Patriarch of Antioch derives from the geopolitical situation in the Caucasus and also reminds us of the threats that may be theoretically. Due to the historical experience, the so-called Abkhazian President Aslan Bzhania's official acceptance by the Patriarch of Antioch John X at the Patriarchate's residence is noteworthy.

The present study analyzes specific historical precedents regarding what drove the Patriarchs of Antioch to grossly invade the Catholic Church Kartli and what caused it. I think it is necessary to have scientific research and, in general, an academically reasonable response to all the ambitious claims that have historically been or may have been in perspective concerning the Church of Georgia from the Patriarchate of Antioch.

Key words: Catholicos, Atabeg, Samtskhe, Atskuri, Greeks, Antioch, diocese.

გოდერძი ბოლქვაძე

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
თბილისის თავისუფალი სკოლის ისტორიის პედაგოგი
e-mail: god.bolkvadze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2216-5099>

აბსტრაქტი: კვლევის, „სამცხის საათაბაგოს საეკლესიო განკერძოების პროცესში ბერძენი იერარქების როლი - აწყურის ეპარქია“, მიზანია აწყურის ეპარქიის მაგალითზე წარმოაჩინოს გვიან შუა საუკუნეებში სამცხის საათაბაგოში მიმდინარე საეკლესიო განკერძოების პროცესი და ბერძენი იერარქების როლი. გვიან შუა საუკუნეებში სამცხის ათაბაგები აქტიურად იბრძოდნენ ერთიანი ქართული სახელმწიფოსგან დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად.

პოლიტიკური დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლას თან ახლდა საეკლესიო გამოყოფისთვის ბრძოლა. ათაბაგები ცდილობდნენ სამცხე, აწყურის მთავარეპისკოპოსის მეთაურობით, გამოეყვანათ ქართლის კათოლიკოსის დაქვემდებარებიდან.

სამცხის ეკლესიის დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლა დიდად დამაზიანებელი იყო ერთიანი ქართული საეკლესიო-სახელმწიფოებრივი სივრცისთვის. სამცხის საათაბაგოს ქართლის საკათოლიკოსოსგან გამოყოფის საქმეში აქტიურად მონაწილეობდნენ და თავიანთი როლი შეასრულეს ბერძენმა სასულიერო პირებმა, განსაკუთრებით ანტიოქიის პატრიარქმა დოროთეოს III-მ (პატრიარქი 1497-1523 წ.წ.).

საკითხით ჩვენი დაინტერესება, გარდა სამეცნიერო-კვლევითი ინტერესებისა, განაპირობა 2021 წლის მაისში ანტიოქიის საპატრიარქოში მომხდარმა ერთმა საყურადღებო ფაქტმა. კერძოდ, ანტიოქიის მართლმადიდებელმა პატრიარქმა იოანე X-მ (პატრიარქი 2012 წლიდან), ოფიციალური ვიზიტით მიიღო ოკუპირებული აფხაზეთის ე.წ. პრეზიდენტი ასლან ბჟანია (ე.წ. პრეზიდენტი 2020 წლიდან). ანტიოქიის პატრიარქმა ასლან ბჟანია მოიხსენია აფხაზეთის პრეზიდენტად. შეხვედრას ესწრებოდნენ სირიისა და „აფხაზეთის ოფიციალური დელეგაციები“. შეხვედრაზე ანტიოქიის პატრიარქმა განაცხადა - „ჩვენ მზად ვართ თქვენი ქვეყანა უზრუნველვყოთ თქვენთვის საჭირო დახმარებით, მათ შორის ქრისტიანულ და საეკლესიო საკითხებში“. ანტიოქიის პატრიარქის ეს განცხადება და მოქმედება კავკასიაში შექმნილი გეოპოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარეობს და ასევე შეგვახსენებს საფრთხეებს, რომლებიც შეიძლება თეორიულად არსებობდეს. გამომდინარე ისტორიული გამოცდილებიდან, ანტიოქიის პატრიარქ იოანე X-ს მხრიდან ოკუპირებული აფხაზეთის ე.წ. პრეზიდენტ ასლან ბჟანიას ოფიციალურად მიღება საპატრიარქო რეზიდენციაში საყურადღებოა. წინამდებარე კვლევა წარმოადგენს კონკრეტული ისტორიული პრეცედენტების ანალიზს, თუ რით იყო განპირობებული ანტიოქიის პატრიარქების მხრიდან ქართლის საკათოლიკოსოს იურისდიქციაში უხეშად შემოჭრა და რა შედეგი მოიტანა მან. ვფიქრობ, აუცილებელია მეცნიერული კვლევა და, საზოგადოდ, აკადემიურად დასაბუთებული პასუხების გაცემა ყველა იმ ამბიციურ პრეტენზიაზე, რომლებიც ისტორიულად გააჩნდა ან, შესაძლოა, პერსპექტივაში გააჩნდეს ანტიოქიის საპატრიარქოს საქართველოს ეკლესიის მიმართ.

საკვანძო სიტყვები: კათოლიკოსი, ათაბაგი, სამცხე, აწყური, ბერძნები, ანტიოქია, ეპარქია.

შესავალი: XV საუკუნე საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთი რთული და შეუქცევადი პროცესების ეპოქაა. ერთიანი ქართული სახელმწიფო დაშლილია სამეფო-სამთავროებად. მართალია, ოფიციალურად 1490 წელს დაიშალა ერთიანი საქართველო, მაგრამ ფეოდალური სეპარატიზმი

გაცილებით ადრე დაიწყო. სამცხის საათაბაგოსა და დანარჩენ საქართველოს შორის პირველი სერიოზული ბზარი ჯერ კიდევ სამცხის საათაბაგოს ხასინჯუდ გამოცხადების პერიოდიდან იწყება. სამეფო-სამთავროების ბრძოლა დამოუკიდებლობისთვის მყარი ვერ იქნებოდა, თუ იარსებებდა ერთიანი საეკლესიო იურისდიქცია. მესხეთი ყოველთვის ქართლის საკათოლიკოსოს იურისდიქციაში იყო მოქცეული. ქართლის კათოლიკოსი იყო პირველიერარქი, რომელიც აკურთხებდა ეპისკოპოსებს მესხეთში არსებული საეპისკოპოსო კათედრებისთვის და ეს მხოლოდ მისი პრეროგატივა იყო. ქართლის კათოლიკოსებს, გარდა საეკლესიო ძალაუფლებისა, გააჩნდათ სოციალურ-ეკონომიკური გავლენებიც, რადგან ქართლის საკათოლიკოსო დიდძალ ქონებას ფლობდა, კერძოდ: ეკლესია-მონასტრებს, სოფლებს, თავადებს, გლეხებს. XVI საუკუნის დასაწყისის ერთი დოკუმენტი: „კათალიკოზის სამწყსონი თავადნი და სოფელნი სამცხე-საათაბაგოში“ გვიქმნის წარმოდგენას აღნიშნულის შესახებ (დოლიძე, 1970:242). სხვა ფაქტორებთან ერთად, ასევე გამომდინარე ზემოთ ხსენებული ეკონომიკური ინტერესიდან, ქართლის კათოლიკოსები იბრძოდნენ საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობისთვის (ლომსაძე, 1979: 33). სამცხის ათაბაგები ცდილობდნენ ქართლის საკათოლიკოსოსთვის ჩამოერთმიათ ეკლესია-მონასტრები და სხვა ქონება, რომელებიც, წესით, საკათოლიკოსოს საკუთრებას წარმოადგენდა. ათაბაგების ხელშეწყობით მაწყვერელი მღვდელმთავრები ერეოდნენ იმ ეკლესია-მონასტრების მართვა გამგებლობაში, რომლებიც წესით კათოლიკოსის განსაკარგავი იყო (დოლიძე, 1970: 184). ამ ყველაფერს ემატებოდა ბერძენი სასულიერო იერარქების ინტერესები სამცხის საათაბაგოს, როგორც ქრისტიანული სამთავროს, მიმართ, რაც გამოიხატებოდა შიდა საეკლესიო საქმეებში ჩარევაში.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: სტატიის მომზადებისას გამოვიყენეთ საეკლესიო-სამართლებრივი შინაარსის საბუთები, საისტორიო თხზულებები, ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსის II, III და IV ტომები; ქართლის ცხოვრების II და IV ტომი. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ; ი. დოლიძის მიერ შედგენილი ქართული სამართლის ძეგლების III ტომი; ს. კაკაბაძის მიერ შედგენილი დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები - წიგნი I; თ. ჟორდანიას მიერ შედგენილი ქრონიკების II ტომი; კ.პ. ნიკოლოზ გულაბერისძის "საკითხავი სუეტის ცხოველისაი, კუართისა საუფლოისა და კათოლიკე ეკლესიისა". გამოცემული დ. ს. ს. პლატ. იოსელიანის ქვრივის ანნა ნიკოლ. იოსელიანის მიერ;

ასევე სხვადასხვა სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელიც ეხება სამხრეთ საქართველოს ისტორიის საკითხებს: პირთა ანოტირებული ლექსიკონი XI-XVII ს.ს. ის ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით; პირთა

ანოტირებული ლექსიკონი. I ტომი; რ. მეტრეველის რედაქტორობით გამოცემული საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქები; ივანე ჯავახიშვილის თხზულებანი თორმეტ ტომად III ტომი; შ. მესხიას რედაქტორობით გამოცემული საქართველოს ისტორიის ნარკვევების II ტომი; მ. დუმბაძის რედაქტორობით გამოცემული საქართველოს ისტორიის ნარკვევების IV ტომი; ქრ. შარაშიძის სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.); შ. ლომსაძის გვიანი შუასაუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან ახალციხური ქრონიკები და ამავე ავტორის სამცხე-ჯავახეთი; ც. აბულაძის თურქული წყაროები სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისათვის; ვ. ბერიძის სამცხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები; ნ. ბერძენიშვილის სამცხე საათაბაგო XVI საუკუნეში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტომი IV; ელდარ მამისთვალიშვილის საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია. ტ. V; მ. სვანიძის საქართველოს მალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს.; ასევე სტატიები თ. ქართველიშვილისა და თ. ქორიძის ქართლისა და აფხაზეთის საკათოლიკოსოთა ურთიერთობების საკითხებისთვის იმერთა მეფის ბაგრატ III-ის ეპოქაში; დეკანოზ ილია ჭილაძის სტატია საქართველოს ეკლესიაში სამღვდელთმთავრო ბისონისა და მიტრის დამკვიდრების ისტორიისათვის;

ასევე კვლევაში ძალზედ დაგვეხმარა უცხოენოვანი ლიტერატურა, კერძოდ: Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского / пер. с сербского. М.: Изд-во «Отчий дом», 2001. Т. 2. და ИСТОРИЯ ПОМЕСТНЫХ ПРАВОСЛАВНЫХ ЦЕРКВЕЙ. В.С. Блохин. Екатеринбург Информационно-издательский отдел ЕДС. 2014.

მეთოდოლოგია: საკვლევ მეთოდოლოგიად გამოყენებულია ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

დისკუსია/შედეგები: ქართლის (აღმოსავლეთ საქართველოს) საკათოლიკოსოს იურისდიქციაში (და, ზოგადად, ეკლესიაში) არსებულ ეკლესია-მონასტრებში, ეპარქიებში, მეფისა და კათოლიკოსის მოხსენიების ვალდებულება არსებობდა. წირვა-ლოცვაზე საერო და საეკლესიო პირველი პირების მოხსენიება სამეფო და საკათოლიკოსო ხელისუფლებისადმი მორჩილების დასტურს წარმოადგენდა. შუა საუკუნეებში ქართლის საკათოლიკოსოში ეპისკოპოსები და მონასტრის წინამძღვრები საგანგებოდ შედგენილი ტექსტით, რომელიც ფიცის წიგნს წარმოადგენდა, უდასტურებდნენ კათოლიკოსს ერთგულებას. ფიცის წიგნი საჭიროებისამებრ სხვა დროსაც შეიძლება დაედოთ, თუ არსებობდა რაიმე გამოწვევა საეკლესიო ერთიანობის თვალსაზრისით. სამცხე საათაბაგოში მეფისა და კათოლიკოსის მოხსენიება დამოკიდებული იყო ათაბაგების პოლიტიკაზე. გვიან შუა საუკუნეებში, აღნიშნული დამკვიდრებული წესი და ტრადიცია, მიუღებელი

იყო სამცხის ათაბაგებისთვის, რადგან ჩრდილს აყენებდა და ხელს უშლიდა მათ დამოუკიდებლობას. მაწყვერელ მღვდელმთავრებს მეფე ამტკიცებდა და კათოლიკოსი აკურთხებდა (შარაშიძე, 1962: 29). ეპისკოპოსი, თავის მხრივ, ფიცის წიგნს აძლევდა კათოლიკოსს, რომ ერთგული იქნებოდა მისი და მეფისა. სამცხის ათაბაგები სწორედ ამ ერთგულების მოშლასა და სამცხის ეკლესიის ცალკე გამოყოფას ცდილობდნენ. ქართლის კათოლიკოსებისა და სეპარატისტულად განწყობილი ათაბაგების ინტერესები ერთმანეთს, ბუნებრივია, არ ემთხვეოდა და შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, სამცხის ათაბაგებისთვის მცხეთისგან საეკლესიო თვალსაზრისით გამოყოფა ერთ-ერთ მთავარ მიზანს წარმოადგენდა. ათაბაგებს სურდათ ჰქონოდათ დამოუკიდებელი სამთავრო და დამოუკიდებელი ეკლესია. შუა საუკუნეებში ეკლესიის, როგორც რელიგიურ-ფეოდალური ინსტიტუციის, ავტორიტეტი და გავლენები ადამიანებზე განუზომლად დიდი იყო. XV საუკუნის შუა პერიოდში, როდესაც გააქტიურდა სამცხის ეკლესიურად გამოყოფის საკითხი, ქართლის კათოლიკოსმა დავითმა (კათოლიკოსი 1443/47-1459 წ.წ.) მცისიერად აღკვეთა. საეკლესიო სასჯელის გამოყენება საკმარისი აღმოჩნდა პრობლემის აღმოსაფხვრელად. კათოლიკოსმა „უჯუარობით“ და „შეუნდობლობით“ დასაჯა ყველა, ვინც ურჩობა გამოავლინა. ქართლის კათოლიკოსი დავითი საეკლესიო სეპარატიზმის წინააღმდეგ აქტიური მებრძოლია, მისი კათოლიკოსობის ჟამს შეეცადა ყვარყვარე II (ათაბაგი 1451-1498 წ.წ.) სამცხის საკათოლიკოსოსგან ჩამოშორებას. 1453 წლით დათარიღებული ანჩელ არქიმანდრიტ ქერობინ აბელისძის ფიცის წიგნიდან ვიგებთ, რომ კათოლიკოს დავითს დიდი თხოვნის შემდეგ სწორედ მაშინ უკურთხებია ანჩელი ეპისკოპოსი, როდესაც: „...მის ჟამისა შედეგად, ოდეს მაწყვერელი და სამცხისა ეპისკოპოზნი თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარის თავზედა...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 71). „საფარის თავზე“ კათოლიკოსის მიერ საეკლესიო კრების ჩატარებას ადასტურებს 1453-1459 წლებით დათარიღებული კუმურდოელ ეპისკოპოსის იოვანე ლასურისძის ერთგულების წიგნი დავით კათოლიკოსისადმი: „...მის ჟამისა შედეგად, ოდეს მაწყვერელი და სამცხისა ეპისკოპოზნი თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარისა თავზედადდა თქუენ დიდითა ხუაშნითა მაკურთხეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 74). ორივე ფიცის წიგნი შინაარსობრივად ფაქტობრივად იდენტურია. ანჩელი არქიმანდრიტი ქერობინი და კუმურდოელი ეპისკოპოსი იოვანე კათოლიკოს დავითს პირობას აძლევენ: „...აწ, დღესითგან წაღმა ჩემად დღედ სიკუდილამდი ვიყო თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერდგული, მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქუენ მოგისხენებდეთ. ვინ თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნენ, ჩუენგანცა უჯუარო და შეუნდობელი იყოს. თქუენგან შეუნდობელთა ეპისკოპოზთა გუერდი[თ] ჟამი

არა ვწიროთ და არცა მათსა სამწყსოსა უწიროთ, სადამდის თქუენგან ახსნილობისა და შენდობისა ნიშანი არა მოგუივიდეს“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 74). ეპისკოპოსები იქვე პირობას დებენ, რომ თუ სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე შეეცდება მათ გადაბირებას, თუნდაც მაწყვერლობის შეთავაზებით, უარს ეტყვიან და მხოლოდ კათოლიკოსის ერთგულნი იქნებიან. „...თქუენისა საყდრისა მტერისა მტერნი ვიყუნეთ და ერთგულთა მოყუარენი და მლოცველნი ვიყუნეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 74). ფიცის წიგნები ცხადყოფს, რომ სამცხის საათაბაგოში ეპისკოპოსთა ნაწილი ერთგულია კათოლიკოსის. კათოლიკოსმა ათაბაგის პოლიტიკის საპასუხოდ, საეპისკოპოსო კათედრებზე, ერთგული კანდიდატები აკურთხა. ერთსულოვნების არარსებობის პირობებში ათაბაგი ვერ ახერხებს საეკლესიო დამოუკიდებლობის მიღწევას.

ბერძნულ საეკლესიო სივრცეში დაშვებულია მიტროპოლიტებისა და მთავარეპისკოპოსების მიერ ეპისკოპოსის ხელდასხმა. ქართულ საეკლესიო რეალობაში ეპისკოპოსების კურთხევა კათოლიკოსის ექსკლუზიურ უფლებას წარმოადგენდა. საუკუნეების განმავლობაში დამკვიდრებული „წესისა და ჩვეულების“ თანახმად ეპისკოპოსის ხელდასხმა აუცილებლად სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძარში უნდა აღსრულებულიყო. აღნიშნულთან დაკავშირებით ქართლის კათოლიკოსი ნიკოლოზ გულაბერისძე (კათოლიკოსი 1149-1178 წ.წ.) წერს: „რამეთუ წესი და ჩუეულებაჲ ამის კათოლიკე ეკლესიისაჲ ესრეთ ყოფილ არს დასაბამითგან, რაჲთა კურთხევადნი ეპისკოპოსნი წინაშე სუეტისა ცხოველისა მოვიდოდნან და აღთქუმასა ჰყოფდნ მრავლისა სარწმუნოებისათჳს და ერთგულებისათჳს კათოლიკე ეკლესიისა და თავისა და სულისა დადებისათჳს, ვიდრე სისხლთა დათხევადმდეჲჲ პატრიაქისათჳს და საღმრთოთა წესთა დაცვისათჳს, და ესრეთღა კურთხევაჲ ამას თავადსა საყდარსა შინა“ (იოსელიანი, 1908: 116-117). ეპისკოპოსების ფიცის წიგნები ცხადყოფს, რომ გვიან შუა საუკუნეებშიც, მღვდელმთავრები აუცილებლად სვეტიცხოველში კათოლიკოსის მიერ იკურთხებიან. სამცხის ათაბაგი და ეპისკოპოსობის მსურველი, რომელიც იზიარებდა საკათოლიკოსოსგან გამოყოფის აზრს, დიდ წინააღმდეგობას აწყდებოდნენ. კათოლიკოსი არ აკურთხებდა ისეთ ეპისკოპოსს რომლის ერთგულება საეკლესიო იქნებოდა. სწორედ ამიტომ, სამცხის ათაბაგებმა დაიწყეს ალტერნატიული გზის ძიება.

ჩვენ მიერ მოხმობილი ეპისკოპოსთა ფიცის წიგნებიდან თითქოს ჩანს, რომ სამცხის ეკლესიურად გამოყოფის პროცესში აქტორები მხოლოდ ყვარყვარე, მაწყვერელი და სამცხის სხვა ეპისკოპოსები არიან. საინტერესო და მეტად მნიშვნელოვანია 1420-1425 წლებით დათარიღებული აწყურის მთავარეპისკოპოს გერასიმეს ერთგულების წიგნი, რომელშიც მთავარეპისკოპოსი კათოლიკოს მიქაელს (კათოლიკოსი 1419-1426 წ.წ.)

პირობას აძლევს რომ: „...მეფეთა მლოცველნი ვიყ[უ]ნეთ და თქ[უ]ენნი | მამხსენებელნი ვიყ[უ]ნეთ. არცა პატრია[რ]ქი მოვიხსენოთ ანტიოქი[ი]სა, არც მისგან გამოგზავნილი კაცი შევიწყნაროთ..“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი II, 2013: 131-132). ასევე, საყურადღებოა, საფარისა და ვარძიის მონასტრების სამძობის პირობის წიგნი დავით კათოლიკოსისადმი. საბუთი 1453 წლის ახლო ხანებით თარიღდება. საფარისა და ვარძიის მონასტრების ფიცის წიგნიდან იკვეთება ბერძენი იერარქების ინტერესები და ქართლის საკათოლიკოსოს იურისდიქციაში შემოჭრის ფაქტები: „...[ესე წიგნი გკადრეთ თქუნენ, ქრისტეს ღ(მრ)თისა მ(იე)რ ქ(ართლი)სა კ(ათალიკო)ზსა], მეუფესა პატ[რო]ნსა დავითს, დაგიდევით] აღთქმა ... [ჩუნენ, საფარისა] და ვარძიისა ძმათა, მას ჟამსა, ოდეს მცბიერი ბერძენი მოვიდა, ცრუ წინასწარმეტყუელი, და მცირითა რათმე სიტყვათა მიგვიზიდნა...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 69). როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, კათოლიკოსს მყისიერად უმოქმედია, გაწყრომია საფარელ და ვარძიელ ბერებს. მონასტრების სამძობეი პირობას დებენ, რომ: „...არც მიტროპოლიტი (ბერძნისა) შემო[ვ]კუშვავთ, არც მისი წიგნი ვნახოთ, არცა მისი მცნება გავიგონოთ და არასთანა მისი არა ვირწმუნოთ; არცა უმცხეთოდ ჩუნენი მღრდელი და დიაკონი იკურთხეოდეს; არცა რამ ჯავახეთს და წალისყურს ვისაქმთ სამწყსობისა პირზედა. და ვიყუნეთ თქუნისა ბრძანებისა მორჩილნი. ასრე, რაგუარა ესე...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 69). აღნიშნული დოკუმენტიდან ნათლად ჩანს ბერძენი იერარქების, მათ შორის მიტროპოლიტის, აქტიური მოქმედება ქართლის საკათოლიკოსოს იურისდიქციაში.

საეკლესიო განკერძობების პროცესში სამცხის ათაბაგები სხვადასხვა გზით ახერხებდნენ ცალკეული ეპისკოპოსების მიმხრობასა და კათოლიკოსის წინააღმდეგ განწყობას, სხვადასხვა თანამდებობების შეთავაზებით (დოლიძე, 1970: 219) თუ ძალის დემონსტრირებით. ათაბაგი თუ მოისურვებდა ეპისკოპოსის სიკვდილით დასჯაც კი შეეძლო, მაგალითად, როდესაც 1486 წელს იაკუბ ყაენის შემოსევის დროს მაწყვერელი მღვდელმთავარი და აწყურის ციხის დამცველები ხელშეუხებლობის პირობით დანებდნენ. განრისხებულ ყვარყვარეს მაწყვერელის სიკვდილით დასჯა ჰქონდა გადაწყვეტილი და შემდგომ: „იძლია ბუნებითისა მოწყალებისაგან, არღარა სიკუდიდ დასაჯნა, ექსორია ყვნა“ (ქართლის ცხოვრება II ტ., 1959: 482-483). ათაბაგი იმდენადაა გაძლიერებული, რომ ეპისკოპოსის სიკვდილით დასჯა თუ გაძევება, თვითნებურად შეუძლია გადაწყვიტოს, ყოველგვარი საეკლესიო კრების თუ კათოლიკოსის ნებართვის გარეშე. ყვარყვარე ათაბაგმა მაწყვერელი ეპისკოპოსის გადაყენების შემდგომ: „მოიძიეს სხვა ეპისკოპოსი და ჰპოვეს საზღვართაგან პონტოსათა, ქალაქით ტრაპიზონელი, სახელით სვიმონ, რამეთუ მამინ საჭეთმპყრობლობდა საყდარსა ტბეთისასა. მას მიუბოძა უკანასკნელ მაწყვერლობა“ (ქართლის ცხოვრება II ტ., 1959: 483).

საინტერესო პრეცედენტია, როდესაც ბერძნული წარმოშობის ეპისკოპოსი, რომელიც მართავს ტბეთის ეპარქიას, ათაბაგს გადმოჰყავს აწყურის ეპისკოპოსად. ყვარყვარე II ძლიერი ფიგურაა, რომელმაც მოახერხე სამცხის პოლიტიკურად ჩამოცილება დანარჩენი საქართველოსგან. საეკლესიო თვალსაზრისითაც იმავეს ცდილობდა, თუმცა არ გამოუვიდა.

ის, რომ მაწყვერლად ახალ ეპისკოპოსს არ აკურთხებენ და კათედრაზე ათაბაგს ტბეთის ეპისკოპოსი გადმოჰყავს, განპირობებული უნდა ყოფილიყო ქართლის კათოლიკოსის ფაქტორით. კათოლიკოსი არ აკურთხებდა ყვარყვარე ათაბაგის სეპარატისტული პოლიტიკის გამზიარებელ პიროვნებას ეპისკოპოსად. აწყურის კათედრაზე ახალი ეპისკოპოსის თვითნებურად დანიშვნა ცხადყოფს ათაბაგის ძლევამოსილებას.

ეპისკოპოსის ეპარქიიდან ეპარქიაში გადაყვანის ტენდენცია დიდხანს ვერ გაგრძელდებოდა, თუნდაც ეპარქიების დაქვრივების გამო. ახალი ეპისკოპოსების კურთხევისთვის დამოუკიდებელი ეკლესიის არსებობა იყო საჭირო. სწორედ მოცემულ რეალობაში იზრდება ანტიოქიის საპატრიარქოს მნიშვნელობა და როლი.

ანტიოქიისა და იერუსალიმის საპატრიარქოების უფლებრივი მდგომარეობა დამოკიდებული იყო ბიზანტიის იმპერიის სიმდიერეზე. განსაკუთრებით XI საუკუნიდან ახლო აღმოსავლეთში ბიზანტიის იმპერიის გავლენების შესუსტება პირდაპირ აისახა იერუსალიმისა და ანტიოქიის საპატრიარქოებზე, რომლებიც აღმოჩნდნენ სხვადასხვა უცხო რელიგიურ-სახელმწიფოებრივი გავლენის ქვეშ.

XIII საუკუნის 60-იანი წლებიდან ეგვიპტის მამლუქთა სულთანმა აილო ანტიოქია და საპატრიარქო მეტად მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდა, რადგან ეგვიპტელი მამლუქების რელიგიური პოლიტიკა მძიმე და ნაკლებად შემწყნარებლური იყო (Блохин, 2014: 128-129). ეგვიპტელი მამლუქების შემდეგ ოსმალეთის იმპერიის გაძლიერებისა და ტერიტორიული თვალსაზრისით გაფართოების პარალელურად, ბერძნული საპატრიარქოები სასულთნოს საზღვრებს შიგნით მოექცნენ, მათი მდგომარეობა თანდათან არასახარბიელო გახდა. ოსმალეთის იმპერიაში მიღეთის სისტემა არსებობდა, რომელიც გულისხმობდა მოსახლეობის რელიგიური ნიშნით დაყოფას. მიღეთს სათავეში სულიერი ლიდერი ედგა, რომელიც გარკვეული ავტონომიით სარგებლობდა და საშინაო საქმეებს თავად წყვეტდა. 1516 წლიდან სირია - ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაშია, შესაბამისად, ანტიოქიის საპატრიარქოც მოექცა მიღეთურ სისტემაში (Блохин, 2014: 205-206). ბერძნულმა საპატრიარქოებმა მნიშვნელოვნად დაკარგეს პრივილეგიები, შემოსავლები, მრევლი (ჯავახიშვილი, 1982: 455). შექმნილ ვითარებაში ბერძენი იერარქები კიდევ უფრო მეტად დაინტერესდნენ ქრისტიანული სამეფო-სამთავროებით, სადაც შესაძლებელი იყო

შემოწირულობების მიღება და მათი რთული ეკონომიკური მდგომარეობის შემსუბუქება.

XV საუკუნის მეორე ნახევარში ათაბაგ ყვარყვარე II-ის „პროექტი“, სამცხე გამოპყოფოდა ქართლის საკათოლიკოსოს, ვერ განხორციელდა, ქართლის კათოლიკოსმა მოახერხა სამცხის ეპარქიების თავის იურისდიქციაში შენარჩუნება.

1500-1503 წლებით დათარიღებულ კათოლიკოს ევაგრესადმი (კათოლიკოსი 1488-1492;1500/1503 წ.წ.) მიცემულ გერასიმე კუმურდოელის ერთგულების წიგნში ვკითხულობთ: „...მე, კუმურდოელ მთავარებისკოპოზმან გერასიმე, მას ჟამსა, ოდეს პატრონმან მზექაბუკ შემიწყალა და კუმურდოსა საყდარი და ხელი მიბოძა და თქუნეს წინაშე საკურთხევლად გამოგუგჳავენნა და თქუნენ შემიწყალეთ და მაკურთხეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 12). ფიცის წიგნი ცხადყოფს ორ რამეს, სამცხეში რომელიმე კათედრაზე ახალი ეპისკოპოსის კანდიდატურას არჩევს ათაბაგი, თუმცა კანდიდატის ეპისკოპოსად ხელდასხმა კვლავ მცხეთაში ხდება. ასევე, საინტერესოა, რომ ჯერ კიდევ შენარჩუნებულია ფიცის ფორმულა: „...აწ დღესითგან წალმა ჩემად დღედ სიკუდილამდე ვიყო თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერთგული და მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქუენ მოგიხსენებდეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 12), მეფის მოხსენიება კვლავ ევალებათ სამცხის ეპისკოპოსებს. ქართლის მეფე კონსტანტინე II-სა (მეფე 1478-1505 წ.წ.) და სამცხის ათაბაგ მზექაბუკს (ათაბაგი 1500-1515 წ.წ.) შორის კარგ ურთიერთობას ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავს: „...ესე მზექაბუკ დაეზავა მეფესა კონსტანტინეს და პატივსცემდა და უსმენდა...“ (ქართლის ცხოვრება IV ტ., 1973: 710-711). ვახუშტი ბატონიშვილის თანახმად 1511 წელს მზექაბუკ ათაბაგს პროოსმალური საგარეო კურსი აქვს არჩეული, რაც იმ ეტაპზე მისი ძლევამოსილების გამყარების საფუძველს წარმოადგენდა: „ხოლო ესე მზექაბუკ დაეზავა ოსმალთა მორჩილებისა პირსა ზედა. ამით მიუხუნა გურიელსა ბრძოლითა აჭარა და ჭანეთი და დაიპყრა თვით“ (ქართლის ცხოვრება IV ტ., 1973: 711). მზექაბუკ ათაბაგი თავისი მმართველობის პირველ ნახევარში თუ ინარჩუნებს დაბალანსებულ ურთიერთობას ქართლის მეფესთან, ეს დამოკიდებულება დიდხანს არ გრძელდება და მალევე იცვლება. ათაბაგი ააქტიურებს საგარეო პოლიტიკას, რაც ოსმალეთთან დაზავებაში გამოიხატა (მამისთვალიშვილი, 2021: 69).

გვიან შუა საუკუნეებში აწყურის საეპისკოპოსომ განსაკუთრებული ადგილი დაიკავა მესხეთის საეპისკოპოსო კათედრათა შორის. მაწყვერელი მღვდელმთავარი უპირატესად ითვლებოდა მესხეთის სხვა ეპისკოპოსებთან შედარებით და შესაბამისად ათაბაგების საეკლესიო დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში აწყურის ეპარქიას განსაკუთრებული

მნიშვნელობა ჰქონდა. აწყურის საეპისკოპოსოს გაძლიერებას მიზანმიმართულად ცდილობდნენ ათაბაგები, რადგან მათი წარმოდგენით სწორედ მაწყვერელი მღვდელმთავარი უნდა ყოფილიყო მესხეთში დამოუკიდებელი ეკლესიის მეთაური. საინტერესოა მზეჭაბუკ ათაბაგის აწყურის ღვთისმშობლისადმი შეწირულობის სიგელი.

ათაბაგი მაწყვერელ სვიმონს და მის შემდგომ მაწყვერლებს სწირავს ზარზმის მონასტერს: „...შემდგომითი-შემდგომად სხუათა საჭეთმპყრობელთა საყდრისა თქუენისათა, დიდი და დიდებული მონასტერი ზარზმა სრულად მისითა შესავლითა...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 36). ათაბაგი იქვე ამატებს: „...თქუენდა შემომიწირავს და მომიხსენებია აქარულითა და გურიულითა მამულითა და სალუინითა და გამოსავლითა, რითაც წესითა აქამდის უმსახურებია...“.

შეწირულობის სიგელი შინაარსობრივ-იდეოლოგიურად დატვირთულია. ათაბაგი ხაზს უსვამს აწყურის კათედრის სამოციქულოობას: „...რამეთუ ვინათგან სახიერებით და მოწყალებით ინებე პირმშოსა ხატისა შენისა და მისა შენისა სახისა თუით ხელთაგ(ა)ნვე შენთა წმიდისა პირსა შენს ზედა-მიყრდნობით გამოსახულსა, ხელთა წმიდისა ანდრია მოციქულისათა აქა მოსუ(ე)ენება და წმიდასა ტამარსა შენსა აწყურს დამკუიდრება...“. ვფიქრობთ, მზეჭაბუკ ათაბაგის მიერ „ქართლის ცხოვრების“ ნარატივის გამეორება და ხაზგასმა, რომ აწყურის კათედრა ანდრია მოციქულის მიერაა დაარსებული და იქ არის დაბრძანებული ღვთისმშობლის ხელთუქმნელი ხატი შემთხვევითი არ არის და წარმოადგენს იდეოლოგიურ ტექსტს. სამოციქულოობა ერთ-ერთ მთავარ საფუძველს წარმოადგენდა ავტოკეფალური ეკლესიის დაარსებისთვის. ანტიოქიის პატრიარქი მიქაელი „მცნებაი სასჯულოიში“ ამტკიცებდა, რომ აღმოსავლეთ საქართველო მოციქულთაწორის - წმ. ნინოს მიერ იყო მოქცეული, ხოლო დასავლეთ საქართველო წმ. ანდრიას მიერ: „... (იდრ)ე ნინო, ქართლ[ისა] დედამ(ა)ნ, მოაქცინა ქართლი, მისითა ს(ა)მზლ(უა)რთა აქათი - წ(მიდამა)ნ ან[დრია მოციქულ]მ(ა)ნ ნათლითა მიუაჩრდილებელითა გ(ა)ნ(ა)ნ(ა)თლნ[ა და განას] ურნელნა ყ(ოველ)ნი მორჩილნი სჯ(უ)ლის(ა)ნი...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი III, 2014: 192). სწორედ სამოციქულოობა მოჰყავს ანტიოქიის პატრიარქს აფხაზეთის საკათოლიკოსოს თვითმწყემსობის ერთ-ერთ საფუძველად. მზეჭაბუკ ათაბაგის მიერ დოკუმენტში სამოციქულოობის ხაზგასმა აწყურის ეპისკოპოსის აღმატებული პატივისა და ღირსების წარმოჩენის მცდელობაა.

დასავლეთ საქართველოში ისტორიულად არსებობდა აფხაზეთის საკათოლიკოსო. 1470-იან წლებში ანტიოქიის პატრიარქ მიქაელის (პატრიარქი 1454-1476 წ.წ.) მიერ გაცემული საბუთი გულისხმობდა არსებულ საკათოლიკოსო ტახტზე ცაიშელ-ბედიელ ეპისკოპოსის იოვაკიმეს კათოლიკოსად აღსაყდრებას და არსებული საკათოლიკოსოსთვის

თვითმწყემსობის კანონიერების დადასტურებას. პატრიარქი მოუწოდებს „მამათა და ძმათა“ დაემორჩილონ კათალიკოსის ლოცვა-კურთხევას. რაც შეეხება სამცხეს, აქ ახალი ადგილობრივი ეკლესიის დაარსება იყო საჭირო, რადგან სამცხის საათაბაგოს ტერიტორიაზე არასდროს უარსებია ავტოკეფალურ თუ ავტონომიურ ეკლესიას. საჭირო იყო „სამცხის ეკლესიის“ მეთაურისთვის შესაფერისი ტიტულის მოფიქრება და ასეთ ტიტულად, როგორც ჩანს, „მღვდელთმთავართ-მთავარი“ მიიჩნიეს. დოკუმენტი ასევე საინტერესო და მნიშვნელოვანია იმ თვალსაზრისით, რომ მხეჭაბუკ ათაბაგი მაწყვერელ მღვდელმთავარს იხსენიებს მღვდელმთავართ-მთავრის ტიტულით: „...ვიკადრეთ და შემოვსწირეთ დიდებულსა საყდარსა თქუენსა და ტაძრისა თქუენისა საჭეთმპყრობელსა, მღრდელთმთავართ მ[თავარსა] სუიმონ მაწყვერელსა და შემდგომითი-შემდგომად სხუათა საჭეთმპყრობელთა საყდრისა თქუენისათა...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 36). მხეჭაბუკ ათაბაგის მიერ გაცემულ საბუთს აქვს ქორონიკონი და 1508 წლით თარიღდება. შეწირულობის საბუთი ცხადყოფს რომ მხეჭაბუკ ათაბაგის მიზანმიმართული საეკლესიო პოლიტიკა, სამცხეში შექმნას დამოუკიდებელი ეკლესია, აქტიურ ფაზაშია 1508 წლისთვის.

„მღვდელმთავართ-მთავრის“ ტიტულით საბუთებში მხოლოდ კათალიკოსს მოიხსენიებდნენ (ქართლის კათალიკოსი „მღვდელმთავართმთავრის“ ტიტულით მოხსენიება ასევე დასტურდება შემდეგ საბუთებში: მცხეთ. საბ. #38 გიორგი მეფის სიგელში სვეტიცხოვლისადმი (1393 წ), მცხეთის საბ. #169 დაწერილი (თბილისის) ამირათ ამირა ლომი სუნღულისძისა სვეტიცხოვლისადმი (1398 წ.), #101 (ნუსხა #3ვ) დაწერილი ულუმპიასი სვეტიცხოვლისადმი (1399-1407 წ.წ.), მცხეთის გუჯარი #106 (ნუსხა. #სპE) დაწერილი ხიმშია ამილახორისა სვეტიცხოვლისადმი (1405 წ.), სიგელი (ხეც, Ad-1839) ალექსანდრე მეფისა სვეტიცხოვლისადმი (1419), 1427-1438 წლებით დათარიღებულ სერაპიონ მაწყვერელის კათალიკოს თეოდორესადმი მიცემულ ერთგულების წიგნი (ხეც, Ad-320)).

მაგალითად 1420-1425 წლებით დათარიღებულ გერასიმე მაწყვერელის ერთგულების წიგნი, ხეც, ფ. AD-522, კათალიკოს მიქაელისადმი: „...ესე წიგნი კადრე და მოგახსენე თქ(უ)ენ, წმიდასა და ქრისტეს მიერ კურთხეულსა მღრდელთმთავართა-მთავარსა ქართლისა ქათალიკოს[ს]ა მიქაელს, კადრეთ და მოგახსენეთ მას ჟამსა, ოდეს მცხეთას მოვე და მაკურთხეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი II, 2013: 131). საინტერესოა 1428 წლით დათარიღებული, სეა, 1448-2243, სიგელი ალექსანდრე მეფისა სვეტიცხოვლისადმი, რომელშიც ქართლის კათალიკოსი დავითი „მღვდელმთავართ-უმთავრესის“ ტიტულითაა მოხსენიებული: „და თქუენ, წმიდაო |მღდელთმთავართუმთავრესო ... ქართლისა კ(ათალიკო)ზ[ო]

დავით“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 149-152). ტიტული „მღვდელმთავართ-მთავარი“ ეკლესიის მეთაურისთვის შესაფერისი ტიტულია და სწორედ ამიტომაც გამოიყენა მზეჭაბუკ ათაბაგმა მაწყვერელი მღვდელმთავრის მიმართ, რომელსაც ანტიოქიის პატრიარქმა მისცა უფლება ქართლის კათოლიკოსისგან დამოუკიდებლად ეკურთხებინა ეპისკოპოსები და დაემწყემსა სამცხე (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 40-42). ეპისკოპოსის პატივს, გარდა ტიტულისა, ლიტურგიკული შესამოსელიც გამოხატავს. ბისონს და მიტრას კონსტანტინოპოლის პატრიარქის მიზამდით XIV-XV საუკუნეებიდან მხოლოდ პატრიარქები და გამორჩეული მღვდელმთავრები ატარებდნენ (ჭილაძე, 2019: 349). ბერძნული და რუსული ეკლესიების მსგავსად საქართველოშიც გავრცელდა ბისონისა და მიტრის ტარების ტრადიცია, რომლითაც თავდაპირველად, ექსკლუზიურად მხოლოდ კათოლიკოსები სარგებლობდნენ (ჭილაძე, 2019: 352). რაც შეეხება სხვა მღვდელმთავრების მიერ ბისონის და მიტრის ტარების უფლების მოპოვებას ეს დაჯილდოვებით ან თვითნებობით ხდებოდა. ქართლისა და აფხაზეთის კათოლიკოსების გარდა ბისონისა და მიტრის ტარების უფლება უპირველესად მაწყვერელმა და ალავერდელმა მღვდელმთავრებმა მოიპოვეს (ჭილაძე, 2019: 352). XVI საუკუნის პირველი ნახევრით დათარიღებული დოკუმენტით, სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავართა ნუსხა, სამცხის 13 მღვდელმთავარს შორის „მაწყვერელი გვირგვინ-ბისონიანი არს“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 193).

იკონოგრაფიულ-დოკუმენტური წყაროების ანალიზის საფუძველზე გამოთქმულია მოსაზრება, რომ: „საქართველოს პატრიარქები ბისონის ტარებას იწყებენ XVI საუკუნიდან, ხოლო მიტრისას - XVII საუკუნიდან. ზოგიერთი პრივილეგირებული მიტროპოლიტ-მთავარეპისკოპოსი ბისონსა და მიტრას ან მარტო ბისონს ღებულობს იმავე XVII საუკუნეში, ხოლო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოს ეკლესიის ყველა მღვდელმთავარი თანდათობით ღებულობს ჯერ ბისონის, ხოლო შემდგომ მიტრის ტარების უფლებას“ (ჭილაძე, 2019: 362). ვფიქრობ, რომ მაწყვერელ მღვდელმთავარს ესოდენ განსაკუთრებული და ექსკლუზიური პრივილეგია, როგორც ბისონისა და გვირგვინის ტარების პატივია, სწორედ XVI საუკუნის დასაწყისში უნდა მოეპოვებინა, როდესაც მზეჭაბუკ ათაბაგმა ანტიოქიის პატრიარქისგან მაწყვერელი მღვდელმთავრისთვის ეპისკოპოსების კურთხევის უფლების მინიჭება შეძლო. 1508 წლით თარიღებულ მზეჭაბუკ ათაბაგის შეწირულობის საბუთში მოხსენიებული „მღვდელმთავართ-მთავარი“ სვიმეონი ტბეთის ყოფილი ბერძენი ეპისკოპოსია, რომელსაც ყვარყვარემ მაწყვერლობა უბოძა (ქართლის ცხოვრება II ტ., 1959: 483). მაწყვერელი მღვდელმთავრისთვის „მღვდელმთავართ-მთავრის“ ტიტულის დამკვიდრება და მიტრა-ბისონის ტარების პრივილეგია თანადროული უნდა

იყოს. ის ფაქტი, რომ XVIII საუკუნის 20-იან წლებამდე მიტრას, ქართლის და აფხაზეთის კათოლიკოსების გარდა, მხოლოდ ალავერდელი და მაწყვერელი მღვდელმთავრები ატარებდნენ (ჭილაძე, 2019: 355), განპირობებული იყო სწორედ იმით, რომ ალავერდელი ცდილობდა კახეთში გამხდარიყო ეპისკოპოსების თავი, ხოლო მაწყვერელი სამცხეში. ვფიქრობ, სწორედ მზეჭაბუკის პერიოდს უნდა უკავშირდებოდეს მაწყვერელი მთავარეპისკოპოსის მიერ ბისონისა და მიტრის ტარების უფლების მისაკუთრება.

II მსოფლიო საეკლესიო კრების II კანონის თანახმად, რომელიც ეხება ეკლესიის იერარქთა საქმიანობას და იურისდიქციის საკითხს, განჩინებულია: „ეკლესიათა კეთილად განგებისა და მშვიდობისათვის არც ერთ ეპისკოპოსს არ აქვს უფლება გასცდეს თავისი ეკლესიის საზღვრებს და შეიჭრას სხვა ეკლესიის საზღვრებში, რათა არ მოახდინოს ეკლესიების აღრევა“. საეკლესიო კრებები მკაფიოდ განსაზღვრავენ და კრძალავენ ერთი ადგილობრივი ეკლესიის ჩარევას მეორის საქმეებში არცერთ ეკლესიას არ აქვს უფლება ავტოკეფალია მიანიჭოს სხვა ავტოკეფალური ეკლესიის იურისდიქციაში მყოფ რეგიონს (Милаш, 2001:247-248). მიუხედავად მსოფლიო კრებათა განჩინებებისა, გამომდინარე XVI საუკუნეში შექმნილი რელიგიურ-პოლიტიკური ვითარებიდან, ანტიოქიის პატრიარქისა და სამცხის ათაბაგის ინტერესები ერთმანეთს დაემთხვა. ანტიოქიის პატრიარქი ცდილობს მატერიალური სარგებლის მიღებას, ათაბაგი კი საეკლესიო დამოუკიდებლობის მოპოვებას (ჯავახიშვილი, 1982: 455). მზეჭაბუკმა მოისურვა ანტიოქიის პატრიარქის, დოროთეოს III-ის (პატრიარქი 1497-1523 წ.წ.) მეშვეობით განეხორციელებინა ის, რაც ვერცერთმა მისმა წინაპარმა ვერ შეძლო, კერძოდ, მაწყვერელი მღვდელმთავრისთვის თვითმწყემსობისა და ეპისკოპოსების კურთხევის უფლების მინიჭება. დოროთეოს III-მ გასცა საგანგებო სიგელი, რომლის ძალითაც მაწყველურ მღვდელმთავარს აძლევს უფლებას მცხეთისგან დამოუკიდებლად თავად აკურთხოს ეპისკოპოსები. ანტიოქიის პატრიარქ დოროთეოს III-ს საბუთში არ არის საუბარი რაიმე სახის ისტორიულ არგუმენტებზე, რომლებითაც შეეცდებოდა ანტიოქიის პატრიარქი გაემართლებინა თავისი ქმედება. როგორც ჩანს, განსხვავებით „მცნებაი სასჯულოის“ შემდგენელ ანტიოქიის პატრიარქ მიქაელისგან, დოროთეოს პატრიარქი დიდად არ გარჯილა რაიმე „ისტორიული საფუძვლების“ მოძებნისათვის (დოლიძე, 1970: 241). მან, როგორც „დიდისა ღმრთისა ქალაქისა ანტიოქიისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა“ პატრიარქმა, შეასრულა მზეჭაბუკ ათაბაგის მოთხოვნა - „რომლისა ბრძანებითა ვიიძულენით თქუმად ამას დიდსა პატრონისა მზეჭაბუკის მიერ“ - და იმპერატიულად გამოსცა საგანგებო საბუთი, რომლის ძალითაც მაწყვერელ მღვდელმთავარს უფლება მიეცა ანტიოქიის პატრიარქისგან, რომ ქართლის კათოლიკოსის გვერდის ავლით თავად ეკურთხებინა ახალი ეპისკოპოსები

სამცხეში არსებული საეპისკოპოსო კათედრებისთვის: „...ეპისკოპოზნი მისგან ეკურთხეოდენ ყოველნივე და მისსა წესსა და ბრძანებასა ჰმორჩილობდენ. და სჯულთა მისთა ერჩდენ და მისგან იმწყსებოდენ. და მაკურთხეველნი მისნი კურთხეულ იყუნენ და მაწყევარნი მისნი წყეულ. და მისდა მიგუიციემიეს, მადლითა ღმრთისათა, ხელმწიფებაი შეკრვისა და განხსნისა. და რომელნი აკურთხნეს, კურთხეულ იყუნენ; და რომელნი შეკრნეს, შეკრულ იყუნენ, ამინ..“ (დოლიძე, 1970: 240-241). ამრიგად, მზეჭაბუკ ათაბაგმა თავის მიზანს მიაღწია, სამცხის საათაბაგო ეკლესიურად მოსწყდა ქართლის საკათოლიკოსოს.

ნიკეის I მსოფლიო კრების მე-4 კანონი განსაზღვრავს, რომ ეპისკოპოსის ხელდასხმა ან ხელდასხმის დამტკიცება „ყოველ სამთავროში მის მიტროპოლიტს მართებს“. ამავე კრების მე-6 კანონის თანახმად: „თუ ვინმე მიტროპოლიტის ნებართვის გარეშე იქნეს ეპისკოპოსად დადგინებული, ასეთი პირის მიმართ დიდმა კრებამ განაჩინა, რომ ეპისკოპოსად არ უნდა დარჩეს“. წმიდა მოციქულთა 34-ე კანონი განაჩინებს: „ყოველი ერის ეპისკოპოსები უნდა ცნობდნენ პირველს მათ შორის, აღიარებდნენ მას, როგორც თავს და თავიანთ ძალაუფლებაზე აღმატებული არაფერი მოიმოქმედონ მისი ნებართვის გარეშე“.

მოციქულთა და მსოფლიო საეკლესიო კრებათა თანახმად ქართლის კათოლიკოსი, როგორც ეკლესიის მეთაური, საეკლესიო სამართლის თვალსაზრისით მართალია (მოც. 34; I მსოფ. 4; II მსოფ. 2; III მსოფ. 8; IV მსოფ. 28; ტრულ. 36; ანტიოქ. 9,16,19; კართ.13), თუმცა გვიანი შუა საუკუნეები ის ეპოქაა, როდესაც კანონზე და დადგენილ წესებზე მაღლა ხშირ შემთხვევაში ვიწრო ფეოდალური ინტერესები დგას.

ანტიოქიის პატრიარქ დოროთეოსის მიერ გაცემული საბუთი უთარილოა. თედო ჟორდანიას 1500-1516 წლებით ათარიღებს, სარგის კაკაბაძე 1502-1515 წლებით, კორპუსში 1510-1515 წლებითაა დათარიღებული, რაც დაკავშირებულია მზეჭაბუკის ოსმალებთან დაზავებასა და ქართლის მეფესთან დაპირისპირებასთან (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 40).

მოცემულობა შეიცვალა მას შემდეგ რაც 1515 წელს მზეჭაბუგ ათაბაგი ჩამოშორდა სამთავროს მართვას და ბერად აღიკვეცა იაკობის სახელით. საათაბაგოში შიდა დაპირისპირების ფონზე ანტიოქიის პატრიარქის მიერ გაცემულმა საბუთმა აქტუალობა დაკარგა. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსში 1517-1520 წლებით დათარიღებულ ბასილ კათოლიკოსისადმი (კათოლიკოსი 1517-1528; 1529-1531 წ.წ.) გაცემულ, სამცხის ახალი ათაბაგის, მანუჩარის (ათაბაგი 1516-1518 წ.წ.) პირობის წიგნში ვკითხულობთ: „...როგორცა ძუელითგან და პაპისა და მამისა ჩუენისა ჟამშიგან მცხეთისა საყდრისა მამულნი ყოფილიყუნენ და ეპისკოპოზნი და მაწყუერელი თქუენგან საკურთხეველი ყოფილა, და სხუანი სამცხისა

ეფისკოპოზნი, ყოველნივე ისრე თქუენნი სამწყსონი იყუნენ და ისრე დაგამორჩილნეთ...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 40). შექმნილი პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე მზეჭაბუკ ათაბაგის საეკლესიო განკერძოების პოლიტიკა სამცხეში მარცხით დასრულდა. ანტიოქიის პატრიარქის მიერ გაცემული საბუთი ფიქტიურ დოკუმენტად იქცა. სამცხის ეპარქიები კვლავ ქართლის კათოლიკოსის იურისდიქციაშია. ათაბაგი ქართლის კათოლიკოსს კვლავ უმტკიცებს იმ თავადებსა და მამულებს, რომლებიც ისტორიულად ეკუთვნოდა (აბულაძე, 1983: 11).

1535-1545 წლებში სამცხეს იმერეთის მეფე ბაგრატ III (მეფე 1510-1565 წ.წ.) განაგებს, მეფის საეკლესიო პოლიტიკა არ გულისხმობდა საეკლესიო განკერძოების წახალისებას (ლომსაძე, 2011: 33). მეფე ბაგრატ III და აფხაზეთის კათოლიკოსი მალაქია (კათოლიკოსი 1519-1540-იან წ.წ.) ყოველ ღონეს ხმარობდნენ დასავლეთ საქართველოს ცენტრალიზებისათვის. აფხაზეთის კათოლიკოსმა მალაქიამ, მეფე ბაგრატ III-ის ბრძანებით, 1529 წელს ქუთაისის ეპარქია გაყო სამ ნაწილად. გელათის საეპისკოპოსოს შექმნის წიგნში მალაქია კათოლიკოსი კრულობით ნაწილში წერს: „...ვინცა მშლელ გამოჩნდეს, ანუ სხუათა ადგილთა პატრიარქნი, ანუ, აფხაზეთისა პატრიარქი, ანუ ქართლისა პატრიარქი...კრულ...“ (კაკაბაძე, 1921: 10-11). მალაქია კათოლიკოსის მიერ საბუთში საგანგებოდ „სხვათა ადგილთა პატრიარქების“ მოხსენიება მიუთითებს, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საქმეებში ანტიოქია-იერუსალიმის თუ სხვა პატრიარქების ჩარევის მიმართ, მეფისა და კათოლიკოსის დამოკიდებულებაზე.

ბაგრატმა სამცხეში მნიშვნელოვან კათედრებზე იმერეთის სამეფოდან გადაყვანილი ეპისკოპოსები დასვა (ქართველიშვილი, ქორიძე, 2017: 609-610). იმერეთის მეფე ბაგრატის ინტერესში არ შედიოდა სამცხეში დამოუკიდებელი ეკლესიის არსებობა. ამ მხრივ ნიშანდობლივია 1543 წლით დათარიღებული ერთი საბუთი, რომელიც ეხება ფარიშატ და გიორგი ბარათაშვილების გაყრას. როგორც დოკუმენტიდან საცნაური ხდება კრებას, რომელსაც საკითხი უნდა გადაეწყვიტა, ესწრება აწყურის ეპისკოპოსი ქრისტეფორეც: „...ძალითა და ბრძანებითა ღ(მრ)თისათა, დავსხედით ჩუენ, მეფეთ მეფე პატრონი ლუარსაბ, დაგვისხდეს გვერ[დ]თა ბატონი კათალიკოზი, ბარათაშვილი იოანე და ქსნის ერისთავი ბატონი შანშე და ამილახვარი ბატონი თაყა და დიასამიძე ბატონი ვარამ და მაწყუ[ქ]რელი ბატონი ქრისტეფორე და ფავლენისშვილი ბატონი დავით და ჯავახისშვილი ბატონი ჯავახ და სააკაძე ბატონი ივანე, ბარათაშვილის ბატონის ფარიშატის და გიორგის და ამათ მამათ მამულის გასაყოფლად...“ (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი IV, 2016: 171-172), როგორც ჩანს ბაგრატის დროს მაწყვერელ მღვდელმთავარსა და ქართლის კათოლიკოსს შორის საეკლესიო ერთიანობის პრობლემა განეიტრალებულია.

მას შემდეგ, რაც იმერეთის მეფე ბაგრატ III დაკარგავს სამცხეს, ოსმალეთი კიდევ უფრო ძლიერდება მესხეთში და XVI საუკუნის II ნახევარში კვლავ იცვლება საეკლესიო ვითარება. 1577 წლით დათარიღებულ ზარზმის მონასტრის სამრეკლოს წარწერაში მაწყვერელი მღვდელმთავარი მოხსენიებულია შემდეგი ფორმით: „მღვდელმთავართ-მთავრობასა ხურციძისა პატრონის მაწყვერელისა სერაპიონისსა“ (ბერიძე, 1970: 71). როგორც ჩანს მაწყვერელი მღვდელმთავარი თავს კვლავ სამცხეში არსებული საეპისკოპოსოების თავად მიიჩნევს. მაწყვერელი მღვდელმთავრის, სერაპიონის, ესოდენ განდიდება ქართლის კათოლიკოსის გავლენების შემცირების შედეგია.

XVI საუკუნის დასაწყისში მზეჭაბუკ ათაბაგის რადიკალური საეკლესიო პოლიტიკის შედეგად ანტიოქიის პატრიარქის მიერ გაცემული საბუთი პრეცედენტულია. ანტიოქიის საპატრიარქოს როლი ქართლის საკათოლიკოსოსგან სამცხის ეპარქიების გამოყოფის საქმეში არსებითია. სწორედ ანტიოქიის პატრიარქმა მისცა ლეგიტიმაცია მაწყვერელი მღვდელმთავრის თვითმწყემსობას - ეპისკოპოსების კათოლიკოსისგან დამოუკიდებლად კურთხევას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბულაძე, 1983: - აბულაძე ც., „თურქული წყაროები სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისათვის“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1983.
2. ბერიძე, 1970: - ბერიძე ვ., „სამცხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები“, გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი, 1970.
3. ბერძენიშვილი, 1973: - ბერძენიშვილი ნ., „სამცხე-საათაბაგო XVI საუკუნეში“, „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, IV, თბილისი, 1973.
4. დოლიძე, 1970: - დოლიძე ი., „ქართული სამართლის ძეგლები“ III, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1970.
5. დუმბაძე, 1973: - დუმბაძე მ., მთ. რედ., „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, IV, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973.
6. იოსელიანი, 1908: - იოსელიანი პლ., „საკითხავი სუეტის ცხოველისაი, კუართისა საუფლოსა და კათოლიკე ეკლესიისა“. გამოცემული დ. ს. ს. პლატ. იოსელიანის ქვრივის ანნა ნიკოლ. იოსელიანის მიერ. მსწრაფლ-მბეჭდავი „მმობისა“, 1908.

7. კაკაბაძე, 1921: - კაკაბაძე სარგის, „დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები“, წიგნი I, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1921.

8. ლომსაძე, 1979: - ლომსაძე შ., „გვიანი შუასაუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან ახალციხური ქრონიკები“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1979.

9. ლომსაძე, 2011: - ლომსაძე შ., „სამცხე-ჯავახეთი“, გამომცემლობა „ახალციხის უნივერსიტეტი“, ახალციხე, 2011.

10. მამისთვალიშვილი, 2021: - მამისთვალიშვილი ელდარ, „საქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია“, V, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, გორი, 2021.

11. მესხია, 1973: - მესხია შ. (მთ. რედ.), „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“ II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973.

12. მეტრეველი, 2000: - მეტრეველი როინ (რედ.), „საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქები“, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 2000.

13. პირთა ანოტირებული., 1991 : - პირთა ანოტირებული ლექსიკონი XI-XVII ს.ს.-ის ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით, თბილისი, 1991.

14. სვანიძე, 1971: - სვანიძე მ., „საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI-XVII ს.ს.)“, თბილისი, 1971.

15. სურგულაძე, 1991: - სურგულაძე მ., „პირთა ანოტირებული ლექსიკონი“, I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1991.

16. ქართველიშვილი, ქორიძე, 2017: - ქართველიშვილი თ., ქორიძე თ., „ქრისტიანულ-არქეოლოგიური ძიებანი“, IX, „ქართლისა და აფხაზეთის საკათოლიკოსოთა ურთიერთობების საკითხებისთვის იმერთა მეფის ბაგრატ III-ის ეპოქაში“, თბილისი, 2017.

17. ქართული ისტორიული .., 2013: - „ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი“, II, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2013.

18. ქართული ისტორიული., 2014: - „ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი“, III, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2014.

19. ქართული ისტორიული., 2016: - „ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი“, IV, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2016.

20. ქრონიკები, 1897: - ჟორდანიას თ., ქრონიკები, II, თბილისი, 1897.

21. ქც, 1959: - ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, II, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1959.

22. ქც, 1973: - ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973.

23. შარაშიძე, 1954: - შარაშიძე ქრ., „სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები“, მსკი, ნაკვ. 30, თბილისი, 1954.

24. შარაშიძე, 1961: - შარაშიძე ქრ., „სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.)“, გამომცემლობა „სსსრ მეცნიერებათა აკადემია“, თბილისი, 1961.

25. ჭილაძე, 2019: - ჭილაძე ილია, „საქართველოს ეკლესიაში სამღვდელთმთავრო ბისონისა და მიტრის დამკვიდრების ისტორიისათვის“, კრ. „ქრისტიანულ-არქეოლოგიური ძიებანი“, XI, თბილისი, 2019.

26. ჯავახიშვილი, 1982: - ჯავახიშვილი ივანე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, III ტ., თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1982.

27. Блохин, 2014: - Блохин В.С., ИСТОРИЯ ПОМЕСТНЫХ ПРАВОСЛАВНЫХ ЦЕРКВЕЙ». Екатеринбург Информационно-издательский отдел ЕДС. 2014.

28. Милаш, 2001: - Милаш, «Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского» / II, пер. с сербского, Изд-во «Отчий дом», Москва, 2001.